

ВИКЛИКИ І ПАРАДОКСИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2006, вип. 1(13), с. 89–93

Досліджуються виклики і парадокси, що виникають в умовах глобалізації і становлять загрозу національній самобутності і національному суверенітету народів і держав у планетарному масштабі.

Наприкінці ХХ ст. народи нарешті усвідомили свою залежність один від одного та від загального розвитку людської спільноти. Новітні тенденції інтеграції в сучасному світі отримали назву **глобалізації** (від лат. *global* – куля). Є різні тлумачення поняття глобалізації. По-перше, глобалізація – це реальність сьогодення, яка перебуває в центрі уваги світової громадськості. По-друге, етична складова глобалізації під тиском політичної коректності вперто залишається за межами всебічного обговорення. У зв'язку з цим існує неоднозначна оцінка цього явища. Якщо глобалізацію розуміти як світогляд, згідно з яким усі істоти Землі – клітини єдиного глобального організму, і треба з повагою і турботою ставитися до них, то така позиція є позитивним явищем. Розуміння того, що світ є однією екосистемою, що ми всі перебуваємо в одному човні і повинні дбати про те, щоб цей човен не потонув, конче необхідне для виживання людства в сучасних умовах. Це нова свідомість і нова етика, яка відображає всевітню глобальну єдність. У руслі глобалізації діють захисники оточуючого середовища, вона виявляється у неопантеїстичній теології тощо. Така позиція не суперечить інтенції збереження різноманітності в національному та етнічному аспекті [5, 387]. Навпаки, розвиток і утвердження в науці системних уявлень привели вчених до висновку, що стійкість системи безпосередньо залежить від багатства і різноманітності елементів, які її складають. Це цілком стосується складних біологічних систем і найскладнішої з існуючих систем – соціально-екологічної.

Суперечки навколо правомірності використання терміна “глобалізація” для означення цілої низки соціально-політичних явищ кінця ХХ – початку ХХІ ст., полеміка навколо самого

терміна переконують в тому, що проблема глобалізації досі хоча б задовільно ще не розв'язана ані концептуально, ані методологічно. Аналізуючи концепції глобалізації, Рей Хадсон і Алан Вільямс усю різноманітність підходів до розуміння цього процесу зводять до двох протилежних тез.

Відповідно до першої тези поняття глобалізації є помилковим або взагалі зайвим, оскільки реальні зміни, що відбулися у світі, не дають змоги стверджувати про якісні зрушення в суспільному розвитку.

Друга полярна теза наголошує на реальності якісних змін, що їх пояснює концепція глобалізації, причому ці зміни торкаються не лише економіки, а й усіх сфер повсякденного життя суспільства.

Однак, якщо відштовхуватись від полярних точок зору, то можна відзначити, що поняття “глобалізація” стосується не стільки нових, раніше невідомих процесів суспільного розвитку, скільки його тенденцій, які справді можна простежити на різних рівнях.

Здебільшого глобалізація подається як неминучий об'єктивний процес закономірного об'єднання всіх народів Землі в єдину гомогенну систему “нового світового порядку” [4, 162]. Ця система становить певну узагальнену модель всього історичного досвіду людства, яка містить у собі п'ять принципових цінностей:

- 1) права людини;
- 2) ліберальна демократія;
- 3) вільний ринок;
- 4) відкрите суспільство;
- 5) інформаційна революція.

Об'єктами глобалізації стають всі без винятку країни світу, а її суб'єктом – абстрактна історична необхідність.

У сучасному світі все більше поширюється інше розуміння поняття глобалізації. Цим поняттям позначають експансію американізованої транснаціональної культури споживацтва, яка реалізує принцип максимального збільшення доходів корпорацій. Цей процес його суб'єктами проголошується вельми прогресивним і тлумачиться як розвиток і торжество вічних загальнолюдських цінностей. Те, що зазвичай називають глобалізацією, насправді є просто іншою назвою панівної ролі США [8, 6].

Проте аналіз цих процесів з позицій етики національних відносин, а також протести з боку представників різних національних держав, які об'єднуються в антиглобалістському русі, дають підставу для сумнівів у винятковій позитивності подібного глобалізму.

У процесі глобалізації, як правило, сильний намагається нав'язувати оточенню свій спосіб життя, свої стандарти, цінності. У міру того, як відбувається процес транснаціоналізації, а західний світ все дедалі більше входить у світ східний, євразійський, він навколо себе створює середовище, в якому йому зручно жити. Тут ідеться про певну експансію "під себе", яка не спрямована проти будь-кого. У світі вже напрацьована культура політичного впливу, яка спирається не на грубу силу, а на домінування в освітній, науково-технічній, технологічній та комунікативній галузях, тобто у сфері культури. Сильний пригноблює слабого і на свій розсуд користується плодами своєї перемоги. Експорт секуляризованого гуманізму в моральному сенсі призводить до самотності, відчуження, самотовванства і врешті до втрати сенсу життя. Його парадоксальна вимога і гасло: "Залиште мене у спокої і не кидайте мене одного". Пошуки виходу з цього стану відбуваються або через втечу від духовно спорожненого внутрішнього життя, внутрішньої порожнечі до життя зовнішнього, громадського, шляхом обрання раціонально-зовнішнього, або через обрання ірраціонально-внутрішнього — алкоголь, наркотики в поєднанні з різного роду сексуальними девіаціями та перверсіями.

У деяких дослідженнях провідних сучасних гуманітаріїв (Ж. Бодрійяр, Д. Бейкер, Т. Даїмі, А. Дугін, Д. Зерзан та ін.) розглядаються небезпечні для існування багатьох народів і етносів риси глобалізації.

Негативні риси глобалізації

1. Глобалізація передбачає міжнародний поділ праці, що спричинить залежність окремих національних держав від держави-гегемона.

2. Національна держава — це внутрішня солідарність і довір'я, служіння власному народові. При глобалізації національна ідентичність втрачає сенс, національна держава стає підсистемою.

3. Під загрозою знищення перебувають юридичні та етичні норми, пов'язані з історичними особливостями, духовною своєрідністю окремих народів.

4. Глобалізація відбувається із зростанням незахищеності окремих етносів і ризику їх зникнення. Традиційні механізми управління (наприклад, моральні стимули в економічній діяльності) втрачають значення.

5. Оскільки глобалізація має секулярний характер, є загроза знищення або модернізації окремих конфесій, тобто релігійно-етичної специфіки окремих народів.

6. Можна очікувати фізичного знищення етносів, які через певні причини не сприймуть правил глобалізації; при цьому ідеологи глобалізму пояснюватимуть це як боротьбу з тими, хто загрожує загальній безпеці.

З космополітизмом і глобалізацією пов'язане явище сучасного культурного синкретизму, характерного для останніх десятиліть ХХ ст. Соціальні зміни, технічний прогрес і нова ідеологія, сформована на базі сучасних гуманітарних наук, майже знищили принцип пріоритету національної культури. Оскільки кожна з культур має своє мислення і свій спосіб життя, то втрачає сенс питання про переваги тієї чи іншої культури, того чи іншого народу або групи народів. Пропонуються ідеалізовані культурні стереотипи. Розглядати західну культуру як вищу, а західне мислення єдино правильним вважається неприйнятним. Утвердилися культурний плюралізм і релятивізм*.

Таким чином, сучасний світ виглядає більш багатограним і різноманітним, ніж раніше, коли лише окремі народи вважалися носіями культури. Повага до найменш численних, екзотичних, віддалених від нас культур є відчутною тенденцією нашого часу. Толерантність, терпимість — принцип міжнародних і міжкультурних відносин сучасного світу, який принаймні широко декларується.

Однак, аналізуючи події нещодавнього минулого, не можна не помітити вражаючих фактів протистояння, конфліктів і навіть війн, які

* Плюралізм виявляється у визнанні рівноцінними всіх народів і етносів, а сучасний світ розглядається як багатонаціональне і поліетнічне утворення. Культурний релятивізм означає заперечення того, що будь-який народ (особливо свій) єдиний володіє істиною.

ведуться сьогодні і здебільше виглядають як зіткнення різних народів, етносів, етнічних угруповань. Зокрема, події 11 вересня 2001 року і як відповідь агресія США в Іраку, а далі численні теракти в різних країнах світу можна розглядати і з позицій етики національних відносин, оскільки в цих актах порушено інтереси, суверенність і національні почуття, моральні принципи певних народів і етносів.

Етичний зміст цих подій намагаються з'ясувати звичайні люди і найбільш знані інтелектуали з усіх країн світу. Наведемо позицію одного з представників французького постмодернізму Жана Бодрійяра. Він вважає, що нинішній тероризм є закономірною відповіддю на заклики глобалізації. На його думку, як сингулярні (від лат. *singularis* — окремий, особливий), так і універсальні людські цінності, у тому числі моральні, зникають через глобалізацію. Замість сингулярних (національних, етнічних) і універсальних цінностей глобалізація відкриває шлях для безладдя знаків і цінностей, для особливої форми порнографії. Зокрема, права людини, свобода, демократія, релігійні вірування та етнічні ритуали, моральні сентенції тощо циркулюють так само, як будь-який інший матеріальний продукт (нафта, капітали). У такий спосіб поширення глобалізації фактично знищило всі форми диференціації, самотності і всі універсальні цінності, які виступали на боці різноманітності. Але нині ця глобальна техноструктура, яка знищила універсальне начало, що об'єднувало і пов'язувало окремі сингулярності, має супротивником нові сингулярності, але вже не контрольовані універсалізацією, яка давала їм лад, і тому безладні і здатні на вільний, непередбачуваний розвиток.

“Насправді ми не розглядаємо “зіткнення цивілізацій”, а навпаки, говоримо про найбільш антропологічну конфронтацію між недиференційованою універсальною культурою та усім іншим, що у будь-якій сфері зберігає якість мінімальної своєрідності” [2, 29]. З позицій і перспектив Заходу, як вважає французький вчений, неприйняття західних цінностей і звичаїв як очевидного джерела Добра чи справжнього ідеалу людства є злочином. Якщо хтось вважає ці цінності підозрілими, а благо сумнівним, його оголошують злочинцем або фанатиком. Пояснити цю ситуацію, тобто співвідношення між глобальним і сингулярним, за Бодрійяром, можна через поняття символічного боргу.

З цієї точки зору, справжньою причиною ненависті всіх різноманітних спільнот (етнічних,

національних тощо) до Заходу є не експропріація чи експлуатація, а радше приниження. І теракти 11 вересня 2001 року були актами, що мали породити в американців почуття приниження у відповідь на попереднє приниження. Глобальна влада зазнала символічної поразки. Війна — це відповідь на агресію, а не на символічний виклик. Тому глобальній владі загрожують муки від приниження.

Згідно з фундаментальним правилом символічного боргу, основою будь-якої форми домінування є відсутність якогось еквівалента чи відплати. Однобічний дар — це акт сили. З цієї точки зору, імперія Добра має можливість давати, нічого не отримуючи навзаєм. Це означає бути на місці Бога. Проте Бог надає можливість відплати через жертвоприношення. У традиційних спільнотах за допомогою жертвоприношень Богу, природі, іншій вищій силі віддавався цей символічний борг, що забезпечувало символічну рівновагу у суспільстві. Але нині в сучасній західній глобалізованій культурі немає можливості обернутись назад, повернути символічний борг, що є прокляттям цієї культури. Всі жертвенні форми нейтралізовані і знищені, а те, що лишилося, є пародією. Люди західної культури перебувають у безвихідній ситуації, коли тільки беруть, але вже не від Бога чи природи, а від технологічного механізму обміну і загального задоволення. Така ситуація може тривати певний час. Проте фундаментальний закон символічного боргу знову покаже свою силу і спричинить негативну віддачу на позитивні перетворення. Цей реверс може прийняти форму відвертого насилля (зокрема, тероризму) або безсилої відмови від діяльності і боротьби, або ненависті до себе і докорів сумління.

Те, що терористи вважають ганебним у західній культурі і найбільше ненавидять — це надлишок реальності, влада і комфорт, благоустрій, який є засобом приручення мас. Це є також джерелом потаємної ненависті суб'єктів цих благ до самих себе та їх докорів сумління. Підтримка тероризму ґрунтується не тільки на відчаї принижених і ображених, а й на невидимому відчаї тих, хто привілейований глобалізацією, на їхньому власному безсилі підкоренні всемогутньою технологією, віртуальною реальністю, імперією мереж і програм, які стали глобальними і ув'язнили своїх творців. Отже, позбавлення від тероризму як від втілення зла, яким іменують це явище у міжнародному політичному лексиконі, є ілюзорним у цій ситуації, оскільки тероризм — це власний вирок і покарання західного суспільства.

Розглядаючи різні аспекти глобалізації, не можна обійти увагою глобальні проблеми сучасності, що мають виразний моральний вимір. Термін “глобальні проблеми” був уведений у наукову літературу і отримав широке поширення завдяки діяльності Римського клубу. Глобальними називають проблеми, які зачіпають життя всього людства, а їх розв’язання можливе лише зусиллями всіх народів, що населяють Землю. Всі глобальні проблеми можна згрупувати навколо трьох фундаментальних напрямків розвитку людства. Це взаємозв’язки: людина — техніка, людина — культура, людина — природа [1, 7–8]. У системі “людина — техніка” загроза виникає з боку використання атомної енергії, а також через непрогнозованість наслідків роботи машин, що працюють на принципах самовдосконалення і самонавчання. У системі “людина — культура” глобалізація породжує тенденцію до втрати культурою національних рис. У системі “людина — природа” внаслідок нерозумного втручання людини різко погіршилася екологічна ситуація. Біосфера почала втрачати життєпридатність для людини. Зростає частота природних катаклізмів і техногенних катастроф. Глобальні проблеми сучасності поділяються на дві групи. До першої групи належать проблеми, що загрожують існуванню всього людства:

- запобігання термоядерній війні;
- запобігання забрудненню оточуючого середовища;
- запобігання виникненню нових епідеміологічно небезпечних хвороб.

До другої групи належать проблеми, розв’язання яких забезпечує прогресивний розвиток людства:

- непоновлюваність сировинних запасів;
- демографічний вибух;
- голод;
- подолання економічної відсталості країн;
- використання ресурсів світового океану;
- освоєння космосу;
- перебудова міжнародних відносин;
- використання альтернативних джерел енергії.

Другу групу проблем неможливо вирішити без попереднього розв’язання проблем першої групи.

Глобальні проблеми не породжені природою, вони, на жаль, є продуктом діяльності людини. Культура як феномен буття і самореалізації індивідів сприяла поступовому виникненню глобальних проблем. Тільки тоді, коли етична куль-

тура оволодіє свідомістю людей, а моральність стане нормою співжиття індивідів, культура буде здатною розв’язати глобальні проблеми. Глобальні проблеми є наслідком культурного розвитку і одночасно є його гальмом. Культурний процес як самодостатній оптимізується через систему зворотних зв’язків, які виконує індивід чи індивіди. З точки зору теорії систем, таке утворення самодостатнє для кореляції тих чи інших флуктуацій, якими є глобальні проблеми ХХІ ст. Такий підхід вимагає кооперативного соціоприродного розвитку. Йдеться про принципово нову екофільну стратегію людської діяльності, в якій техногенні зміни не можуть випереджати усвідомлення їх моральних наслідків.

Сьогодні глобалізація загрожує вже не тільки маргінальним групам, а й представникам цілком благополучних верств населення, яких прийнято вважати основою суспільства — середньому класу. Зігмунд Батман у дослідженні “Індивідуалізоване суспільство” говорить про те, що створення кращих умов для вільного підприємництва передбачає низькі податки, нечисленність або повну відсутність правил і насамперед — гнучкий ринок праці. У більш загальному значенні це вказує на населення, не здатне чинити організований опір будь-яким рішенням, що приймає транснаціональний капітал. Унаслідок вивозу капіталу страждає населення розвинених країн. Навіть у США, де особистий успіх зведено у ранг американської мрії, активізується рух проти глобалізації. Антиглобалісти зосереджуються на боротьбі з корпораціями, що виводять робочі місця за межі США для одержання надприбутків. Вони не бажають допустити деіндустріалізації країни, тому що це реально загрожує економіці і робітничому класу. Вони вимагають, щоб держава повернулася до демократичних принципів і дала відсіч транснаціональним гігантам.

Один з ефектів “ножиців глобалізації” виразно описав У. Бек у праці “Безробітний капіталізм”. Він розповідає, як менеджери міжнародних концернів передислокують адміністративні служби в Індію, але своїх дітей віддають на навчання у кращі європейські університети, які фінансуються з державних бюджетів. Вони зовсім не бажають оселитися там, де створюються дешеві робочі місця і де можна платити дешеві податки. Вони вважають цілком природним користуватися досить дорогими політичними, соціальними і громадянськими правами, фінансову базу яких, тобто державний бюджет, вони самі ж і підривають. Вони насолоджуються збереженою природою,

волюють жити у відносно спокійних щодо криміналу європейських метрополіях. Однак своєю егоїстичною політикою у бізнесі, націленою винятково на прибуток, вони спричиняють руйнування європейського способу життя.

“Порожні знаки політичної суверенності за умов рабської економічної та ідеологічної залежності від Заходу — ці скляні буси, якими щедро обвиті шії тубільних князьків — лише позірність свободи, ліберальний морок, прострочений просвітницький напій, яким пригощають нас ті, хто давно вже таємно перейшов на зовсім інші рейки”, — вважає Є. Булатов [3, 53].

Прив'язані до конкретної території уряди і реальні платники податків потрапляють у все більшу залежність від екстериторіального капіталу, що з неймовірною легкістю перекочує з одного місця в інше. В епоху глобалізації виник специфічно новий аморальний вид “торгівлі” — торгівля національними інтересами на глобальному фінансовому ринку. Товарами стали не лише економічні, а й географічні та культурні багатства. Національні культури брутально витискаються ерзацями маскультур, які пропагують відвертий гедонізм, деструктивну агресивність і нігілізм стосовно традиційної моралі. Значно посилюються індивідуалізація і соціальна диференціація суспільства [6, 53]. Ерозія національного економічного суверенітету неминуче призводить до занепаду моральних засад. Руйнування національної економіки і зростання контролю над нею транснаціональних корпорацій створюють сприятливий ґрунт для посилення впливу правого крила неоконсерваторів, які використовують економічну нестабільність для поширення ідей культурного і національного відродження.

Цілком очевидно, що зупинити глобалізацію неможливо, але що є справді можливим, так це послабити її негативні наслідки. З цією метою потрібно впроваджувати нові форми транснаціонального політичного та етичного регулювання, посилити солідарні зусилля національних урядів. “Відтак і пошуки гуманніших “моделей світу”, світу без насилля, можуть бути більш чи менш успішними, якщо люди будуть розглядати силу як засіб накопичення не зла, а добра”, — стверджує Л. Мазур [7, 176].

Отже, проблема перспективи розвитку людства напряму пов'язана з його здатністю перетворити енергію зла у силу любові. Адже любити — це означає і страждати, і співчувати, і виборювати своє місце під сонцем, і зберігати свою ідентичність.

Література

1. **Афонін Е. А.** Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз). — К.: ПАРАПАН, 2002.
2. **Бодрийяр Ж.** Насиліє глобального // Глобальний дискурс: Сб. ст. — Суми: ИТД “Университетская книга”, 2003. — С. 25–34.
3. **Булатов Е.** Под знаком глобализации // Глобальный дискурс: Сб. ст. — Суми: ИТД “Университетская книга”, 2003. — С. 50–54.
4. **Вейз Дж. Е.** Времена постмодерна. — Минск: Word Wide Printing, 2002.
5. **Головатий М. Ф.** Соціологія політики. — К.: МАУП, 2003.
6. **Жицинський Ю.** Бог постмодерністів. — Л.: Вид-во Українського Католицького ун-ту, 2004.
7. **Мазур Л.** Дух і плоть. — Л.: Простір, 2003.
8. **Сенченко М. І.** Латентні структури світової політики: Нариси з конспірології. — К.: МАУП, 2003.

The article devoted to the investigation of the challenges and the paradoxes, which are coming up in the conditions of the globalism and composes the menace for the national originality and the sovereignty of the nations and the states in planetary scale.

Надійшла 3 березня 2006 р.